

Milada Nováková

Architektura ludowa w Czechach

Ochrona Zabytków 29/3 (114), 200-207

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARCHITEKTURA LUDOWA W CZECHACH

Architektura ludowa historycznych ziem czeskich jest wypadkową niezwykle zróżnicowanych wartości kulturowych, typów budowli, metod budowlanych, użycia materiałów oraz bogactwa form architektonicznych i plastycznych.

Wielorakość ta wynika z położenia ziem czeskich w środku Europy, w miejscu gdzie od dawien dawna krzyżowały się główne nurty zjawisk kulturowych, oraz z różnorodności warunków materialnych. Zetknięciom i wzajemnym przenikaniom prądów kulturowych towarzyszyły z kolei zbliżenia do warunków dyktowanych przez przyrodę. Wszystko to razem uwarunkowało złożoną drogę rozwojową architektury ludowej i w rezultacie powołało do życia tak ogromną mnogość zjawisk na tak małym obszarze.

Do dziś zachowane przykłady architektury ludowej stanowią rzeczywistą wypadkową całego zespołu uwarunkowań konstrukcyjnych, funkcjonalnych, geograficznych, socjalno-ekonomicznych i historycznych. Zasadniczą cechą tej architektury jest niespożyte trwanie tradycji budownictwa ludowego. Jej siła leży w ustawicznej kontynuacji, w stosowaniu tradycyjnych materiałów, sposobów konstruowania ścian i dachu oraz sposobu wewnętrznego podziału przestrzennego. Dlatego też niektóre przykłady starych technik budowlanych, jak wyplatane ściany na zewnątrz i okładane gliną, fundamenty z kamienia polnego, konstrukcje słupowe itp., posiadają obecnie wartość jedyne go już dokumentu, który istnieje w terenie i stanowi bezcenny materiał porównawczy dla wyjaśnienia wielu szczątkowych znalezisk archeologicznych osadnictwa prahistorycznego. Podobnie na podstawie przestrzennej i formalnej struktury budowli, narastania i porządkowania planu, wzajemnych powiązań pomieszczeń mieszkalnych i gospodarskich możemy wyodrębnić stadia rozwojowe w sposobie bytowania ludności i znajdować pierwowzory niektórych jego przejawów, które następnie rozwinęły się w innych, wyż-

szych formach już zupełnie poza obrębem kultury ludowej.

Ponadto architektura ludowa potrafi przemyślnie dostosować się do nowych potrzeb bez rezygnacji z długoletniej tradycji. Posiada też nadzwyczajną zdolność do wzmacniania się przez przyjmowanie obcych motywów, nawarstwiając je odpowiednio, przetwarzając i transformując. Czasami jest to przejęcie z tego samego poziomu kulturowego, kiedy indziej — z obszarów klasowo, etnicznie i stylowo obcych. Dotyczy to wszakże głównie zewnętrznego wyrazu architektury, szczególnie szczytów, podziałów ścian frontowych i ich dekoracji.

Pod względem materiału budowlanego, jego obróbki, technologii i sposobu konstrukcji architektura ludowa dzieli się na cztery podstawowe obszary budowlane; trzy z nich powstały w obrębie ziem czeskich. Przez południową Słowację, obejmując również południowo-wschodnie Morawy, przebiega obszar występowania domów glinianych, który pod względem wpływów ciąży ku terenom pannońskim, w środkowym biegu Dunaju. Ze środkowoeuropejskiego obszaru Harzu do północno-zachodnich Czech przechodzi obszar występowania domów drewnianych: szerokie pasmo biegnie od południowego wschodu po łuku Karpat, przez Śląsk, północne Morawy i znaczną część Czech, aż po Alpy. Pasma to przerywa obszar występowania domów murowanych — z kamienia bądź z cegieł. Rozprzestrzenienie tego typu obiektów bywa w niektórych krainach tak wielkie, że aż dominujące. Budowle kamienne występują na terenach z prastarą kontynuacją kultury mieszkalnej w pobliżu ośrodków władzy i kultury. Budowle ceglane występują raczej tam, gdzie w końcu XVIII w. nastąpił rozwój gospodarczy.

W ciągu wielu stuleci w obrębie podstawowych obszarów budowlanych wytworzyła się mozaika typów regionalnych, zróżnicowanych głównie pod względem form architektonicznych, przy mniej więcej jednakowych właści-

wościach materiałowych i konstrukcyjnych. Z regionów często wyodrębniają się okręgi lub tylko zespoły budowli, posiadające indywidualne cechy artystyczne. Obszary budowlane i grupy budownictwa regionalnego mieszczą się w zasadzie w określonych podziałach geograficznych. Wynika to z prostej zależności ekonomiki i technologii budownictwa od warunków naturalnych. Dlatego charakter i wyraz architektury ludowej związany jest przede wszystkim z miejscem jej powstania. Podstawowa jednostka architektury ludowej — dom wiejski dzieli się na ogół na część mieszkalną i część gospodarczą. Biorąc pod uwagę ten podział rozróżniamy w czeskiej architekturze ludowej następujące typy domów: domy jednoprzestrzenne, dwuprzestrzenne, trójprzestrzenne (komorowy lub chlewny) i wieloprzestrzenne. Ważnym ogniwem w procesie rozwojowym domu ludowego w Europie środkowej, szczególnie w jej części naddunajskiej, jest tzw. dom typu spichrzowego. Jego struktura przestrzenna wynika nie tylko z podziału planu, ale także z gradacji brył traktu mieszkalnego. Znakiem wyróżniającym ten dom spośród innych jest piętrowy spichlerz, dostawiony do części mieszkalnej. Sposoby jego związania i zharmonizowania z całością przybrały formę kilku wariantów, które dają się prześledzić zarówno w płaszczyźnie podziałów regionalnych, jak i chronologicznych. Układy brył w budynkach wiejskich świadczą o zależności ludowej kultury budowlanej od ujawniającego się w rozwoju architektury — procesu osiedleńczego.

1. Obszar występowania domu glinianego, region Hana, okręg Olomouc, wieś Přikazy, nr rej. 26 (fot. C. Šily)

1. The area of the clay house occurrence, Přikazy Village, No 26, Olomouc District, Hana Region

OBSZAR WYSTĘPOWANIA DOMÓW GLINIANYCH

Rozległa, pozbawiona lasów kraina z glebą lessową uwarunkowała powstanie budowli o monolitycznych ścianach, nabijanych prasowaną gliną lub warstwami wzajemnie ze sobą powiązanych wałków gliny czy cegieł suszonych na słońcu. Na prastarym tym obszarze, który mniej więcej pokrywa się z historycznym jądrem Wielkich Moraw, przetrwało wiele dawnych tradycji budowlanych: w konstrukcji, tektonice ścian, w proporcjach i stosunku brył, w użyciu miejscowych materiałów — trzciny lub wikliny. W podziale planu i dyspozycji budynków w zagrodzie widać wyraźną zależność od wiejskiego domu w Europie południowo-wschodniej w jej części naddunajskiej.

Obszar występowania domów glinianych dzieli się na region południowo-wschodnich Moraw (Słowacko) oraz na region Haná.

Dla regionu Słowacko charakterystyczny jest sposób ustawienia zagród: z reguły wzdłuż ulicy usytuowana jest część mieszkalna, kryta strzechą, zamykająca od frontu duże podwórze, obramowane arkadowymi podcieniami. Do repertuaru form architektonicznych tego regionu należy tzw. *žudr* —

jest to wsparty na słupach lub filarach występ, z plastycznie opracowanymi uskokami, z komorą na piętrze, która znajduje się nad sienią na podobieństwo wieży włączonej do części mieszkalnej lub też występuje jako niskie półpiętro od frontu nad sienią i izbą.

W regionie Haná podstawowy typ domu reprezentowany jest przez dom spichrzowy. Dwupoziomowy spichlerz wkomponowany jest tu w część podłużną domu. Na piętrze nad sienią spichlerz pośrodku budynku wysuwa się do przodu na podobieństwo potężnego *žudra* przystawionego na wysokości strzechy. Przed wejściem do części mieszkalnej znajduje się wielkie arkadowe przedsienie. Typowe bywa tu także umieszczenie spichlerzy na półpiętrach nad główną ścianą budynku.

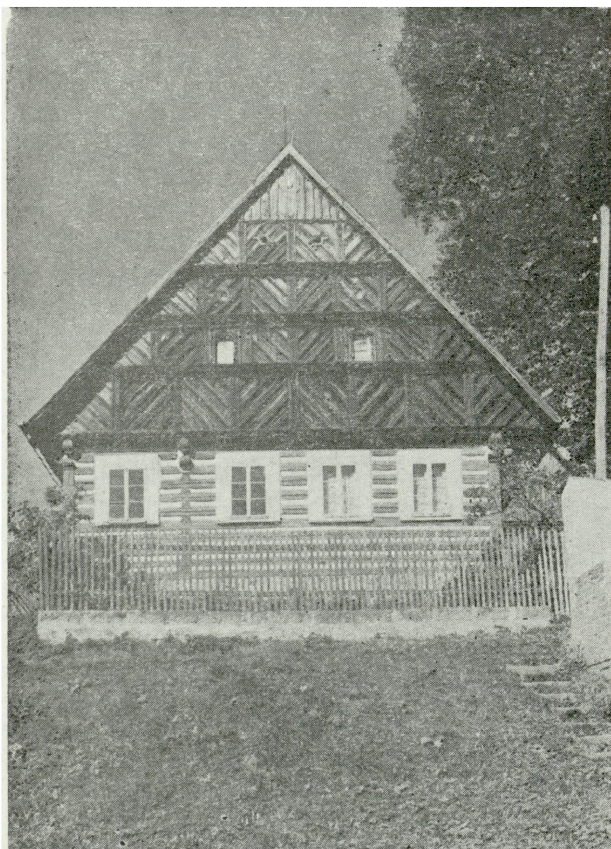
OBSZAR WYSTĘPOWANIA DOMÓW DREWNIANYCH

Jest niezmiernie bogaty typologicznie i rozpada się na wiele regionów, a w ich granicach wyróżnić można jeszcze wyodrębniające się

określi i zespoły, charakterystyczne dla poszczególnych miejscowości.

Region karpacki jest w istocie częścią wielkiego zespołu, zwanego domem karpackim, który ciągnie się od Bałkanów i idąc po grzbiecie Karpat, kończy się w Beskidach morawskich. Wspólną cechą budownictwa tego regionu, wznoszonych z okrągłych, ciosanych bali, jest archaiczność ich konstrukcji i form (np. otwarte palenisko lub stary typ pieca). Dom mieszkalny odznacza się swoistymi stosunkami proporcji oraz szczytem zdobionym ornamentami, oddzielonymi od siebie szerokimi daszkami z gontu. W Cieszyńskim występują nadto półokrągłe, ciesielsko opracowane portale wejściowe. Typowe jest tu płynne zestawianie jednostek mieszkalnych w długich dolinach lub ich rozłożenie u podnóży gór pasami bądź samotnie (siedziby rodowe tzw. *guly*).

Zjawiskiem jedynym w swoim rodzaju jest w tym regionie drewniana zabudowa przedmieścia średniowiecznego miasta Štramberg, powstałego w wieku XVII z chałup rzemieślników wołoskich. Współ z miasteczkiem przedmieście to weszło w skład rezerwatu.

2. Obszar występowania domu drewnianego, region Sudetów Czeskich, okręg Semily, Nowa Wieś nad Popelkou, nr rej. 50 (fot. C. Šily)

2. The area of the wooden house occurrence, the New Village on the Popelkou, No 50, Semily District, Czech Sudeten Region

Do regionu karpackiego należy także obszar tynkowanych domów z Białych Karpat i Jawornika.

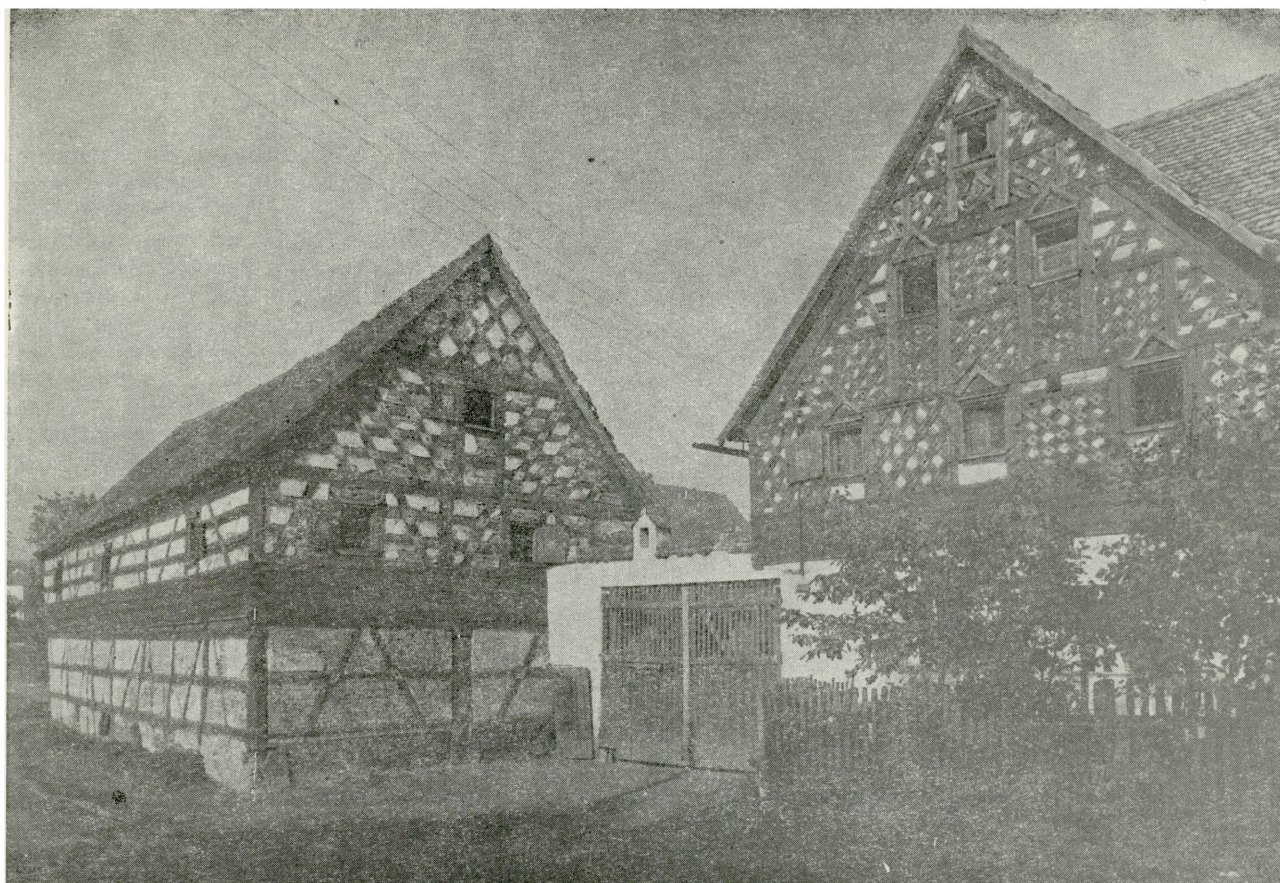
Najliczniejszy zespół budowli drewnianych związany jest z rzeźbą gór Masywu Czeskiego i wykazuje niezwykłą pstrokacizną form, zwłaszcza widoczną w planie zagród, ich układzie urbanistycznym oraz architekturze. Wychodząc z tego punktu widzenia można wyróżnić pięć wielkich zespołów regionalnych.

Region czeskich Sudetów — zaczyna się w północno-zachodnim masywie Karpat, przebiega przez Śląsk Opawski i Morawy północne, północno-wschodnią część Czech do niziny nad Łabą, a od zachodu kończy się w dolinie Izery. Charakteryzuje się różnorodnością siedlisk ludzkich i typów urbanistycznych oraz bogactwem zewnętrznych form poszczególnych budynków i elementów dekoracyjnych. W związku z tym w regionie tym można wyodrębnić okręgi i mniejsze grupy.

Na północnych Morawach i na Śląsku Opawskim zachowało się wprawdzie mało przykładów architektury ludowej, jednak ich wartość artystyczna zaważyła niejednokrotnie na typologii i procesach rozwojowych europejskiego budownictwa ludowego. Do tej kategorii zabytków należą przede wszystkim zespoły spichlerzy z okolic Opawy i Hlučína.

Wśród budynków mieszkalnych występujących na tym terenie, przewagę zdobył klasycystyczny dom murowany, który zastąpił domy drewniane. W górzystym i silnie zalesionym paśmie Jesioniki charakterystyczne jest przenikanie się wzajemne budynków drewnianych, murowanych i o konstrukcji szkieletowej.

Najwięcej zabytków architektury ludowej zachowało się w rejonie Czech południowo-wschodnich. Drewniane domy mieszkalne są tu reprezentowane w takiej liczbie, że tworzą oddzielne grupy, a niejednokrotnie nawet odrębne całości urbanistyczne i zespoły wiejskie. Stara, ciesielska tradycja przeżywała swój rozkwit szczególnie w XVIII i pierwszej połowie XIX w. Obiekty drewniane osiągnęły wówczas w omawianym rejonie niespotykaną gdzie indziej doskonałość artystycznego wyrazu przejawiającą się przede wszystkim w rozczłonkowaniu elewacji i szczytów oraz w ich dekoracji motywami rytymi i rzeźbionymi. Najdoskonalszymi przykładami tego typu są domy mieszkalne z okolic Turnowa, Sobotki, Jičína, Żelaznego Brodu, w pojezierzu górskim w okolicy Wysokiego i na Pogórzu Karkonoskim koło Dvora Králové. Rzemieślnicy ludowi wykazywali gry światła i cienia na ścianach domów za pomocą diagonalnie lub horyzontalnie kładzionych desek, nad-

3. Obszar występowania domu o konstrukcji szkieletowej, region zachodnioczeski, okręg Cheb, wieś Maškov (fot. C. Šily)

3. The area of the frame-constructed house occurrence, Maškov Village, Cheb District, West Czechoslovakia Region

wieszonych gzymsów, ślepych arkad, zagłębionych loggii i balkoników. Ten typ domu stał się klasycznym przykładem domu drewnianego.

Region czesko-morawski — ciągnie się od Śródgórze Trzebońskiego na całej mniej więcej szerokości Wierchowiny Czesko-Morawskiej. Jedną z cech charakterystycznych budowli tego regionu jest struktura planu i układ brył w zagrodach, które tworzą bloki zwartych dziedzińców typu atrialnego: podwórko — często nadmiernie ciasne — otoczone jest całkowicie przez trakt mieszkalny i gospodarczy. Drewniane i murowane dworki, położone w szerokich dolinach, zwrócone są przeważnie zgodnie z główną osią łańcuchowo ułożonych zagród swą fasadą z dwoma szczytami zespolonymi spichrzem na piętrze, pod którym jest przejazd na dziedziniec. Trakty mieszkalne są na ogół parterowe, w większych zagrodach — niekiedy piętrowe. Do typowych cech architektonicznych budynków drewnianych należą tu wyważone proporcje poszczególnych elementów, szczególnie

widoczne w rozłożystych formach dachów, daszkach nad wejściami oraz w płaszczyznach szczytów, rozczłonkowanych na kształt kłosa lub romboidalnie, zakończonych wierzchołkiem, a u podstawy wyposażonych w szeroki daszek. Dla domów murowanych typowe są szczyty ścięte, dekorowane stiukowym ornamentem klasycystycznym.

Region środkowoczeski — wypełnia szerokie pasmo Czech Środkowych od podnóża Wierchowiny Czesko-Morawskiej aż do Pilzna. Okręgi: Kopcovite Posázavi, Podblanicko, Voticko, Sedlčansko i Podbrdsko są rejonem występowania klasycznego domu drewnianego środkowoczeskiego; wiele elementów tego typu domu stanowią formy gotyckie w wydaniu ludowym. Średniowieczne tradycje przejawiają się tu nie tylko w detalu architektonicznym, takim jak np. drewniane portaliki z łukiem w ośli grzbiet, rzeźbione konsole itp., lecz także w proporcjach poszczególnych części bryły domu jako całości. Do tych tradycji nawiązują także domy z wysokimi izbami i komorami na piętrze, umieszczonymi nad traktem gospo-

darczym (wspólny dach), domy typu spichrzowego, spichrze wolno stojące i wieloboczne stodoły.

Region Szumaw — pokrywa się z pasmem Szumaw i ich podgórze, łącznie z Czeskim Lasem w części północno-zachodniej i Górami Novohradskimi z Pogórzem Jindřichohradeckim na południowym wschodzie. Dom mieszkalny jest tu najczęściej budowany z obłych, nie obrabianych kamieni i ma niski dach z szerokim szczytem, często przełamany balkonem. Oprócz stosowania jako budulca — kamienia występują tu także i inne formy archaiczne, jak niejednakowy przekrój belek, pełne szczyty stanowiące jeden element konstrukcyjny ze ścianą, łączenie części mieszkalnej z gospodarczą w jedną całość, przedzieloną ogromnych rozmiarów sienią przechodnią, i rozprzestrzenienie się domu typu spichrzowego.

Dla terenów górskich charakterystyczne są siedziby dworskie, wielkie chałupy góralskie oraz domy leśników i robotników zatrudnionych w hutach szkła. Ponadto w najrozmaitszych wariantach występuje tu dom typu spichrzowego: w kombinacji izby drewnianej i kamiennego spichrza oraz całego budynku z kamienia. Swoisty problem stanowi dom wolarza, wiąże się bowiem ze sprawą występowania na terenie Czech domu typu alpejskiego.

Drugi okręg, wyraźnie reprezentujący dom typu spichrzowego, tworzy dom chodski (od miejscowości Chod — przyp. tłum.) w okolicach Domažlic. Prastarym sposobem budowania odpowiada tu technika polegająca na łączeniu drewna i muru oraz stosowanie sklepień kamiennych.

Region Śródgórze Czeskiego — obejmuje teren północnych Czech po obu stronach rzeki Łaby. Na wschodzie dotyka aż do pojezierza, na południu dochodzi do Mielnika, na północy przekracza granicę Czechosłowacji i wiąże się z górnołużyckim budownictwem ludowym. Podobnie jak w Górnych Łużycach, tak i w Śródgórzu Czeskim w domach drewnianych występują często elementy konstrukcji szkieletowej. Przede wszystkim odnosi się to do domów piętrowych. Charakterystyczną cechą tych domów jest system podpór, opinających ściany parteru w sposób przypominający głębokie, plastyczne, ślepe arkady. Ponadto wyposażone są w balkony i loggie na ścianach bocznych oraz wysokie szczyty, rozczłonkowane horyzontalnymi pasami płaskich lub plastycznie opracowanych stożków. Budownictwo tego regionu, podobnie zresztą jak i sąsiedniego pojezierza, stanowi szczytowe osiągnięcie budownictwa ludowego, drewnianego. W północnej części Śródgórze następuje wzajemne przenikanie form domów wiejskich, podmiejskich i nawet miejskich.

OBSZAR WYSTĘPOWANIA DOMÓW O KONSTRUKCJI SZKIELETOWEJ

Ten typ domu, przeniesiony z rejonu gór Harzu, występuje w całych Czechach południowo-zachodnich. Przenika on do znacznej części obszaru występowania domów drewnianych. Widoczny jest w pojedynczych budowlach, w których użyto starszej techniki ciesiołki, szczególnie często w kościołach. Tektonika budowli dyktowana jest tu konstrukcją szkieletu drewnianego, przebiegami pionowych i poziomych belek, przestrzenie między nimi wypełniane były w starszych budynkach plecionką, suszoną cegłą lub murem kamiennym, w młodszych — cegłą wypalaną. Obszar występowania domów o konstrukcji szkieletowej dzieli się na trzy regiony.

Region Czech północnych — rozpościera się od najbardziej na północ wysuniętego skrawka Czech aż do źródeł Łaby w Saksonii, gdzie w ścisłym sąsiedztwie z Górnymi Łużycami zachowała się enklawa obiektów, ukazujących jeden z najstarszych sposobów realizacji konstrukcji szkieletowej: samodzielna konstrukcja pięter i szczytów, wspartych na drewnianym parterze. Pionowe belki ramowego szkieletu piętra przebiegają tu od fundamentu, a właściwie od podwalin budynku, aż do jego zwieńczenia i występują przez lico ściany dolnej części budynku, która podobnie jak piętro stanowiła samodzielną całość konstrukcyjną. Artystyczny wyraz tych budynków polega przede wszystkim na skonstrastowaniu ciemnych bejcowanych belek z białymi czworokątnymi płaszczyznami wypełnień konstrukcji.

Region Gór Kruszcowych — pokrywa w całości pasmo Gór Kruszcowych i przyległe podgórze w środkowym biegu rzeki Ohřy, skąd dociera w głąb kraju aż do Pragi. Budynki tu występujące odznaczają się jednolitą siecią szkieletowych pięter w prostokątnych i kwadratowych polach, asymetrycznie w większości podzielonymi szczytami, które często są tynkowane lub pokryte gontem. W terenach górskich są to głównie chałupy chłopskie.

Dla pogórza Gór Kruszcowych, szczególnie w jego części nizinnej, w dolinie Ohřy, typowe jest przemieszanie domów o konstrukcji szkieletowej z domami murowanymi, i to nie tylko w zespołach urbanistycznych, lecz także w pojedynczych zagrodach. Na tym terenie zachowało się ponadto dość dużo domów właściwych małym miasteczkom w rejonach rolniczych.

Region Czech zachodnich — w większości reprezentowany jest okręgiem domu chebskiego (okolice miasta Cheb — przyp. tłum.); okręg ten uważany jest za miejsce występowania klasycznego domu o konstruk-

4. Obszar występowania domu murowanego, region południowoczeski, okręg Tábor, wieś Vlastiboř, nr rej. 36 (fot. Vl. Hyhlik)

4. The area of the brick house occurrence, Vlastiboř Village, No 36, Tábor District, South Czechoslovakia Region

cji szkieletowej na terytorium Czech. Wielkie siedziby dworskie ukazują złożoną ornamentykę budowy szkieletowych pięter i szczytów, z bogactwem elementów rzeźbionych i barwną polichromią. Typologicznie starsze budynki mają drewniane partery, które następnie zastąpione zostały ceglany lub kamiennymi. Zasługują także na szczególną uwagę wieżowe formy drewnianych spichrzów oraz konstrukcje wielkich stodoł.

OBSZAR WYSTĘPOWANIA DOMÓW MUROWANYCH

Obszar ten nie stanowi pod względem geograficznym jednolitej całości. Obejmuje jedynie niektóre tereny wymienionych już obszarów budowlanych. Niekiedy wyciska swoje piętno na budownictwie innego rejonu i wzbogaca je w środki wyrazowe, zwłaszcza w dziedzinie oryginalnych przetworzeń języka architektonicznych form stylowych i ich asymilacji artystycznej w środowisku wiejskim. W ten sposób pojęty obszar pokrywa się w za-

sadzie z terytorium Czeskiej Republiki Socjalistycznej i dzielimy go na siedem regionów.

W regionie Czech środkowych domy murowane stanowią kontynuację średniowiecznych i starszych metod, i materiałów budowlanych, a także sposobów dyspozycji bryły i rozczłonkowania wnętrza — tak jak się to dzieje w wypadku domów typu spichrzowego. Na zewnątrz natomiast domy te są często nosicielami cech stylowych baroku, rokoka czy klasycyzmu. Mimo ludowego przetworzenia elementy architektoniczne zachowały w nich podstawowe zasady struktur stylowych. Typ ten reprezentowany jest na ogół wielkimi siedzibami z trójdzielną fasadą, z dwoma szczytami zespolonymi bramą — w wielkim porządku.

Region Szumaw — obejmuje część regionu drewnianych i murowanych domów typu szumawskiego. Ze względu na spotykane tu niezwykle liczne i rozmaite przykłady starodawnych technik budowlanych zalicza się Szumawy do klasycznych terenów występo-

LEGENDA

WYSTĘPOWANIE DOMÓW GLINIANYCH

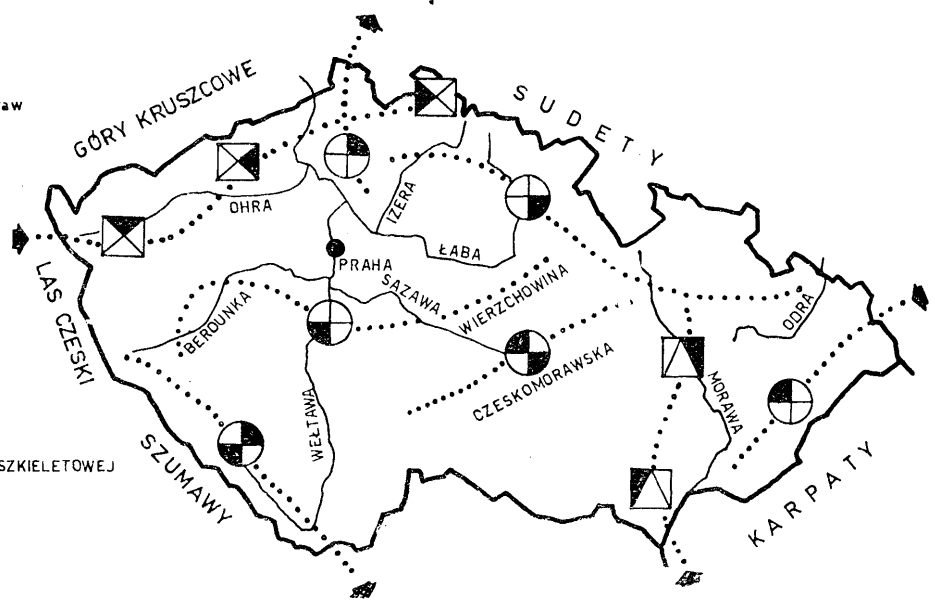
- Region południowo-wschodnich Moraw
- Region Hana

WYSTĘPOWANIE DOMÓW DREWNIANYCH

- Region Karpat
- Sudetów Czeskich
- Środkowo-czeski
- Środkoworaz Czeskiego
- Czesko-Morawski
- Szumaw

WYSTĘPOWANIE DOMÓW O KONSTRUKCJI SZKIELETOWEJ

- Region Czech Wschodnich
- Region Gór Kruszcowych
- Region Czech Zachodnich

5. Schemat rozmieszczenia obszarów występowania domu glinianego, drewnianego i o konstrukcji szkieletowej w Czeskiej Republice Socjalistycznej (rys. M. Novak)

5. A diagram of the areas of occurrence of the clay house, wooden house and the frame-constructed house, in the Socialist Republic of Czechoslovakia

wania architektury ludowej. Występujące w tym regionie obiekty nie tylko swą formą, ale i czasem powstania sięgają średniowiecza. Jako przykład mogą tu posłużyć domy typu spichrzowego. Pozostałością średniowiecza są także zachowane elementy kamienne portali, okien, ponadto stosowanie sklepień w pomieszczeniach mieszkalnych i przeznaczonych do pracy, formy szczytów i ryta w tynku dekoracja (sgraffito). Powszechnie pierwiastki te spotyka się w okolicach Czeskiego Krumlova, w okręgu występowania kruzganków oraz na całym Pogórzu Szumawskim w budowłach kamiennych spichrzów. Wschodnią część regionu charakteryzują wielkie, kwadratowe podwórza zagród.

Region Czech południowych — jest jedynym, w którym na tak rozległym terenie powstały jednolite typologicznie obiekty. Znakomite przykłady recepcji gotyku i renesansu nie pozostały tu bez wpływu na architekturę ludową. W wieku XVIII i pierwszej połowie XIX w pewnej mierze wpłynął na tę architekturę barok. Jego formy stylowe były jednakże bazą, która posłużyła następnie rzemieślnikom ludowym do dalszego twórczego poszukiwania form. Wzajemne przemieszanie osobliwie przewartościowanych elementów stylowych z elementami ludowymi uczyniło tę architekturę zbiorem cech specyficznych,

niekiedy zbliżonych do tzw. baroku wiejskiego, który stał się szczytowym osiągnięciem czeskiego domu ludowego, podobnie jak dla domu drewnianego został nim dom znad Izery. Wartość estetyczna budowli tego regionu nie tkwi jedynie w bogatej dekoracji stiukowej, z ciekawą ornamentyką, i rozczłonkowaniu szczytu, ale także w układach zespołów urbanistycznych, podkreślających architektoniczną jedność zabudowy wiejskiej, urozmaiconej przemiennym układem mieszkalnych parterów i piętrowych spichrzy. Wspólnie ze strukturą zagród i układem w nich brył, architektura wiejskiego baroku południowoczeskiego stała się elementem współtworzącym krajobraz.

Aczkolwiek ludowa architektura tego regionu ma bardzo wiele cech wspólnych, to jednak zależnie od możliwości twórczych wiejskich mistrzów budowlanych wytworzyły się odrębne okręgi i skupiska, np. na wyglądzie obiektów z okolic Prachatic wyraźnie zaważyła indywidualność Jakuba Burzy.

Bogactwo form, jakie kryje w sobie dom południowoczeski, znalazło swe odbicie przede wszystkim w centrum regionu: teren płaskowyżu środkowoczeskiego wraz z okolicami miast Soběslavy, Zbudovy, Budějovice i Třebon. Na północnym zachodzie ten typ domu występuje w miastach Pisek i Strakonice, na

północy — w Prachaticach i Sušicach, a na wschodzie — w okolicy Jindřichov Hradec, aż do południowozachodnich Moraw.

Region Czech zachodnich zajmuje teren okolic Pilzna i dalej na zachód sięga do Klatov i Tachova, a na wschód do Rokycan. Występujący tu trójdzielny typ fasady z dwuszczytowym frontonem oraz kompozycyjna jednolitość układów przestrzennych wsi nawiązują do regionu Czech południowych. O różnicach między tymi regionami świadczy ogólna koncepcja zabudowy. Na ogół są to budynki piętrowe; ich szczyty i podziały fasad podlegają zazwyczaj silnemu wpływowi klasycyzmu.

Region Czech północnych charakteryzuje się niezwykłą różnorodnością typologiczną obiektów. Obejmuje na ogół wsie złożone w przeważającej części z domów drewnianych lub domów o konstrukcji szkieletowej. Typową jednostką budowlaną regionu jest dom piętrowy, na którego fasadzie występują elementy dekoracyjne reprezentujące repertuar form od baroku aż po secesję. Dom ten rozprzestrzenia się szczególnie w zróżnicowanych strefach budynków i osiedli, stojących na granicy między architekturą ludową a budownictwem miejskim.

Region Czech wschodnich reprezentowany jest przez dom, w którym wyraźnie uwidoczni się wpływ klasycyzmu. Największy okręg w tym rejonie obejmuje kotlinę Broumowską i dochodzi aż do Pogórza Karkonoskiego. Zabudowę okręgu charakteryzuje występowanie dworów z piętrowymi traktami mieszkalnymi i gospodarskimi, o monumentalnych wręcz rozmiarach. Wpływ klasycyzmu ujawnił się tu nie tylko w zewnętrznych podziałach budynku czy detalu — kamiennym bądź stiukowym — ale także w podziałach wewnątrz, ze sklepieniami pomieszczeniami mieszkalnymi i gospodarskimi. Specyficzną cechą są też wielkie sklepienie sienie, ze sklepieniem wspartym na słupach, oraz izby o sklepieniach wspartych na jednym słupie

środkowym. Dom okręgu broumowskiego jest w rezultacie przedstawicielem wiejskiej architektury klasycyzmu.

W okolicach Hradec Kralove i na Wyzynie Czesko-Morawskiej, gdzie dom murowany w zasadzie powtarza typ dworu drewnianego, elementy klasycystyczne występują jedynie w dekoracji fasady — w motywach waz i festonów.

Region morawsko-śląski obejmuje północną część Moraw i Śląska Opawskiego. Podobnie jak w regionie Czech wschodnich, charakterystyczne dla tutejszego budownictwa są elementy klasycystyczne. Szczególnie w okolicach miast Šumperk i Zabřeh występują na fasadach domów takie typowe elementy, jak np. portyki kolumnowe lub arkadowe loggie. Dekoracja stiukowa w tym regionie ulubiała sobie motyw stożka.

Państwowy rejestr nieruchomości dóbr kultury Czeskiej Republiki Socjalistycznej zawiera około 6000 obiektów architektury ludowej, wśród których większość stanowią całe zespoły zagrodowe. Przy kwalifikacji tego typu obiektów do zasobu obiektów zabytkowych — prowadzonej dla celów administracyjnych oraz naukowo-badawczych — uwzględniane są trzy kryteria:

- 1) kryterium materiałowo-budowlane i techniczno-budowlane, z wyodrębnieniem podstawowych rodzajów budownictwa;
- 2) kryterium regionalne;
- 3) kryterium funkcji i przeznaczenia socjalnego.

Na takich kryteriach oparta metoda oceny umożliwia uchwycenie i usystematyzowanie licznych współzależności, charakterystycznych dla rozwoju architektury ludowej, które ochrona zabytków musi uwzględnić i respektować.

dr Milada Nováková

Tłum. artykułów czeskich na jęz. polski —

Michał Maliszewski

RURAL ARCHITECTURE IN CZECHS

As regards both the material used and technology applied, and way of construction, the rural architecture of Czechoslovakia is usually divided into four districts, i.e. the areas of occurrence of the clay house, wooden house, stone house and brick house. These are subdivided into regions which, in one case, are further subdivided into regional complexes. Areas, regions and regional complexes are situated within the borders of geographical divisions of Czechoslovakia. The author presents characteristic

features of particular houses situated in different parts of the country. Historical monuments register contains about 600 objects of rural architecture. They were grouped according to these aspects: 1) material and technology, 2) regional aspects, 3) social function.

Such a division makes it possible to systematize a number of relations occurring between particular aspects.